

Кротова О.О.

Адаптації верхньопалеолітичних мисливців Азово-Чорноморських степів

Системи життєзабезпечення суспільств, які існували на певних етапах давньої історії в певних природних умовах формували їхню соціально-економічну структуру, що є результатом пристосування людських колективів до оточуючого середовища та взаємодії між членами суспільства.

Вивчення археологічних і палеонтологічних матеріалів доби верхнього палеоліту степової зони, залучення даних палеогеографічних реконструкцій та застосування сучасних методологічних підходів дослідження, використання етнографічних даних дозволяють пояснити механізм адаптації людських колективів до змін у природному середовищі. Хронологічний підхід допомагає простежити динаміку її розвитку.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

У сучасній етноархеології використовують деякі теорії та моделі, пристосовані для оцінки археологічних і біологічних матеріалів та моделювання на їх основі серії гіпотез стосовно можливої поведінки людей в минулому з використанням етнографічних даних для їх пояснення [Soffer, 1985, p.16]. До них належать і теорії стратегії оптимального споживання та мобільності мисливців-збирачів [Winterhalder, 1981; Binford, 1980; Kelly, 1983].

Згідно теорії стратегії оптимального споживання поведінка споживаючих може варіювати в залежності від змін у природному середовищі, які призводять до змін щільності й доступності харчових ресурсів. Дія цієї закономірності визначає вибір території та стратегії поведінки мисливців-збирачів при певній щільності ресурсів: 1) при високій щільності – «сидіти й чекати» (спеціалізований раціон); 2) при низькій – «широкий пошук» (неспеціалізований раціон). Серед феноменів, які пояснює теорія стратегії оптимального споживання – переваги групової діяльності, коли завдяки спільному пошуку і переслідуванню зростає можливість отримання максимальної кількості харчових ресурсів. [Winterhalder, 1981].

Теорія мобільних стратегій мисливців-збирачів [Binford, 1980], доповнена аналізом та кореляцією рівня двох основних видів біомаси – первинної – ПБ (рослинності) і вторинної – ВБ (фауни) та переважання їх різновидів при певних природних умовах [Kelly, 1983] визначає характер взаємозв'язків мисливців-збирачів із природним середовищем, особливості організації груп та зміни у їхній структурі в залежності від стану харчових ресурсів.

Для гумідних природних умов з річною сумою опадів більше 400 мм характерний високий рівень ПБ (деревна рослинність) та низька щільність ВБ (переважання дрібних або розсіяних великих тварин) стратегія споживання мисливців здебільшого орієнтована на неспеціалізований раціон зі значною затратою часу на пошук здобичі. В аридних природних умовах з річною сумою опадів нижче 400 мм, низьким рівнем ПБ (трав'яниста рослинність саван, степів, напівпустель) та високою щільністю ВБ (великі стадні трав'ядні тварини) стратегія споживання більше орієнтована на спеціалізований раціон з меншою затратою часу на пошук здобичі. Ця закономірність теорії проявляється як тенденція [Kelly, 1983].

Резидентна мобільність мисливців-збирачів – це пересування всієї групи з одного місця на інше у пошуках харчових ресурсів (так звані форейджери), що супроводиться зміною місця розташування резидентного табору. Вона більш характерна для мисливців-збирачів із неспеціалізованим раціоном. Логістична мобільність – пересування окремих індивідів чи невеликих груп від резидентного табору з метою пошуку різноманітних ресурсів, отримання інформації, тощо (так звані колектори) – більше відповідає спеціалізованому раціону. За звичай, у чистому вигляді ці два типи мобільності зустрічаються рідко, частіше вони доповнюють одна одну з переважанням однієї з них. Поселенські стратегії, що базуються на визначенні функції та структури археологічної пам'ятки, які, певною мірою, пов'язані з сезоном, терміном її існування та розміром колективу, який її залишив є складовою

частиною вивчення адаптацій мисливців-збирачів. [Binford, 1980, 1983].

Завдяки систематизації та аналізу археологічних і палеонтологічних матеріалів близько 40 відомих на даний момент виразних пам'яток регіону (рис. 1) та використанню геолого-стратиграфічних і палеогеографічних даних досліджується характер взаємодії мисливців-збирачів з оточуючим природним середовищем на різних хронологічних етапах доби верхнього палеоліту, визначаються типи характерних для них культурних адаптацій зі специфічними тактиками виживання, які включали мисливські та поселенські стратегії, типи мобільності людських груп.

АДАПТАЦІЯ МИСЛИВЦІВ РАНЬОГО ТА, ЧАСТКОВО, СЕРЕДЬОГО ХРОНОЛОГІЧНИХ ПЕРІОДІВ.

Культурні шари стратифікованих пам'яток регіону, що відносяться до раннього хронологічного етапу (36-28/26 трт) пов'язані з відкладами останньої третини вітачівського стратиграфічного горизонту, часу формування лесу (Vt-2) та похованого ґрунту (Vt-3) що відповідає останньому стадіалу (лієсціємське похолодання) і дунаєвському міжстадіалу [Герасименко, 2010].

Для природних умов початку раннього хронологічного етапу (добрянського періоду накопичення лесів) характерні холодний континентальний досить вологий клімат із січневою температурою близько – 12-16 градусів і річною сумою опадів близько 500 мм. Під час формування брянського похованого ґрунту відбулося деяке пом'якшення клімату, на більшій частині Східноєвропейської рівнини встановилися відкриті ландшафти з домінуванням тундрово-степової рослинності за участі деревних порід [Величко и др., 1999].

Серед пам'яток досить достовірно датованих як радіокарбонівим так і геолого-стратиграфічним методами до раннього хронологічного етапу відносяться стоянки Міра, Ворона III (н. шар) і, можливо, Осокорівка I (гор. VI) у Надпоріжжі та верхньопалеолітичні шари стоянок-майстерень Бирючі балки в Північно-Східному Надазов'ї [Степанчук, 2013; Нужний, 2004; Матюхин, 2007; Додонов и др., 2007].

Виразні стратифіковані пам'ятки початку середнього хронологічного періоду (26-23 трт) у степовій зоні не відомі.

Другий етап середнього періоду (23-20 трт) співпадає з бузьким (Bg) стратиграфічним горизонтом утворення потужних лесів та ініціальних ґрунтів, який корелюється з першою стадією пізнього валдаю або верхнього пленігліціалу [Герасименко, 2010]. Палеогеографи вказують, що впродовж даного хронологічного відтинку клімат на півдні Східноєвропейської рівнини змінювався від помірно континентального – на

початку, до екстраконтинентального холодного з переважанням степової рослинності – в кінці [Сиренко, Турло, 1986; Величко и др., 1999].

Цей часовий інтервал представлений стоянками Ями, Сагайдак I, Ліски, Анетівка I [Смольянинова, 1990; Кротова, 2013].

Склад фауни стоянок обох хронологічних груп досить близький. За звичай, серед великих травоядних (економічно важливі види) присутні бізон (*Bison priscus*) і кінь (*Equus caballus*), зустрічаються північний (*Rangifer tarandus*), благородний (*Cervus elaphus*) та гігантський (*Megaloceros giganteus*) олені, мамонт (*Mammuthus primigenius*), шерстистий носоріг (*Coelodonta antiquitatis*). Із дрібних тварин присутні заєць (*Lepus sp.*), байбак (*Marmotta bobac*) та хижакі – вовк (*Canis lupus*), песець (*Alopex lagopus*), лисиця (*Vulpes vulpes*), корсак (*Vulpes corsac*), борсук (*Meles meles*). Більшість видів на стоянках представлена поодинокими особинами [Кротова, 2013. С. 58-60].

Лише для стоянки Міра (в. шар) відмічено значне переважання коня (72 % від загального числа визначених кісток великих травоядних). Для неї дослідники припускають одноразове успішне полювання на гаремний табун коней. Окрім того, її мешканці полювали на хижаків (лисиця, корсак, песець) виключно заради хутра та епізодично здобували на значній відстані від стоянки північного та благородного оленів і бізона. Залишки мамонта та благородного оленя представлено одиничними фрагментами бивня і рогу. Термін та сезон існування поселення верхнього шару визначають як осінньо-зимове відносно довготривале (сезонне), яке могло існувати на протязі кількох місяців поблизу місця успішного полювання на групу коней. Серед особливостей культурного шару – сліди житлової конструкції. Мешканці поселення нижнього культурного шару стоянки Міра полювали на коня і бізона [Степанчук, 2013].

Фауна верхньопалеолітичних горизонтів стоянок-майстерень у Бирючій балці в Північно-Східному Надазов'ї представлена невеликою кількістю кісток бізона [Додонов и др., 2007].

На стоянках Ліски та Сагайдак I у басейні Південного Бугу у складі фауни – по кілька особин бізона (бика), коня та шерстистого носорога, а в Лісках – ще й мамонта, який складає близько 44% [Смольянинова, 1990].

Тобто, для стоянок вказаних хронологічних груп, представлених невеликими базовими таборами або стоянками-майстернями характерна різновидова фауна. Їхні мешканці, очевидно, переважно практикували неспеціалізовану стратегію полювань на великих травоядних різних видів, як поодиноких так і на відносно невеликі їх групи. У способі життя, напевно, домінувала резидентна мобільність.

АДАПТАЦІЯ МИСЛИВЦІВ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ СЕРЕДНЬОГО ХРОНОЛОГІЧНОГО ПЕРІОДУ (20-17 ТРТ).

Цей часовий інтервал співпадає з кінцем бузького (Bg) етапу потужного лесоутворення, що корелюється з останнім максимальним похолоданням – валдайським зледенінням [Герасименко, 2010]. Палеогеографи вказують, що на рівнинах Східної Європи в цей час встановилися різко континентальні кліматичні умови з річною сумою опадів 250-350 мм та переважанням степової рослинності, що супроводжувалися регресією Чорного та пересиханням Азовського морів і домінуванням на території Північного Причорномор'я перигляційного степу [Величко і др., 1999]. На півдні України в цей час переважали близькі до перигляціальних ландшафти з домінуванням ксеротичної полиново-лебедової за участі злакових рослинності [Сиренко, Турло, 1986]. Палеонтологи відмічають високу щільність (стадність) великих травоїдних (бізон, кінь, сайгак) із домінуванням бізона. Специфіку фауністичного комплексу становила участь арктичних видів – північного оленя та песця [Маркова, 1982].

У складі фауни стоянок серед залишків представників великих травоїдних домінує або переважає бізон (*Bison priscus*): в Амвросіївському кістковищі – 650 особин (100%), на Амвросіївській стоянці – 28 особин (96,5%) [Кротова, 2013]; у Великій Акаржі – 15 особин (100%) [Секерская, 2003], у Золотівці I та Михайлівській балці – по 100% [Праслов, Щелинский, 1996; Матюхин, 2002]. В Анетівці II бізон – 160 особин (88%) домінує серед інших великих травоїдних: коня (*Equus caballus*) – 12 особин (6,6 %), північного оленя (*Rangifer tarandus*) – 8 особин (4,4 %), сайгака (*Saiga tatarica*) – 4 особини (2,2 %), благородного оленя (*Cervus elaphus*) – 1 особина (0,55 %) [Бибикова, Старкин, 1989; Старкин, 2006]. Різноманітний склад фауни має також стоянка Муралівка, де невеликою кількістю кісток представлено види: бізон, кінь, благородний олень та сайгак [Праслов, Филиппов, 1967]. У Нововолодимирівці II залишки бізона і коня представлено порівну – по 1 особині (по 50%) кожного виду [Секерська, 1999].

Тобто, в регіоні в цей час панували аридні природні умови та існувала висока щільність великих стадних травоїдних, яка під час полювання забезпечувала можливість кращого їх контролю з боку мисливських груп. Для такої мисливської стратегії характерна відбірковість здобичі, тобто, спеціалізація полювання. Згідно даних етнографії та етноархеології такий варіант життєзабезпечення первісних мисливців-збирачів значною мірою базується на загибінні полюваннях, які дозволяють створювати немобільні запаси продуктів харчування і досить тривалий

час мешкати разом відносно великим колективам людей. Значну роль у такій стратегії відіграють сховища заморожених туш бізонів на місці забою у холодні сезони. В альтернативні, теплі сезони, в літніх таборах, за звичай, практикують сушіння м'яса [Binford, 1983, 1993; Soffer, 1985]. Існування обох стратегій зберігання можна припускати для мешканців стоянок регіону даного хронологічного відтинку.

Амвросіївка та Анетівка II – унікальні пам'ятки, які мають комплексну структуру, велику площу, високу насиченість знахідками, специфічний склад фауни, аналіз яких надає цінну інформацію для реконструкції саме такого варіанту життєзабезпечення верхньопалеолітичних мисливців.

В Амвросіївці (басейн р. Міус) базова стоянка (camp-site) розташована поблизу місця загибіння полювання – кістковища бізонів (kill-site), яке було також місцем здебільшого первинного розбирання туш забитих тварин. На дослідженій за всі роки території кістковища знайдено (і визначено МКО/MNI) рештки більше 650 забитих бізонів. Згідно приблизних підрахунків І.Г. Підопличка, всього в кістковищі могли знаходитися рештки близько 1000 бізонів [Борисковский, 1953; Підопличко, 1953; Krotova and Belan, 1993; Кротова, 2013]. Фауністичні залишки представлені кістками бізонів усіх частин скелету з переважанням черепів та кінцівок, що характерно для місць забою/розбирання мисливської здобичі [Binford, 1989].

У культурному шарі кістковища виявлено кістки зі слідами розбивання/різання та крем'яні вироби, серед яких переважають м'ясні ножі – знаряддя розбирання туш бізонів [Сапожникова, 2003] і 27 кістяних наконечників списів та близько 100 крем'яних мікролітів-вкладенів – знарядь полювання. Простежені в північно-східній частині кістковища уступи та стерильні прошарки у розповсюдженні кісток доводять неодноразове накопичення культурного шару в результаті проведення кількох мисливських операцій [Борисковский, 1953; Кротова, 2013, С. 115-118].

На Амвросіївській стоянці в результаті останніх років досліджень, окрім звичних для пам'ятки численних крем'яних знарядь та відходів їх виробництва накопичено значну колекцію фауністичних залишків, у якій абсолютно домінують кістки бізона (*Bison priscus*), присутні також поодинокі кістки коня (*Equus caballus*) і зайця (*Lepus sp.*). Досліджується місце (західна ділянка) вторинного розбирання та утилізації частин туш бізонів, які, вірогідно, доставляли з кістковища. Ця ділянка в той же час була і місцем виготовлення та використання крем'яних та кістяних знарядь (переважно для обробки шкур) [Кротова та ін., 2008].

В Анетівці II, що на р. Бакшала (басейн Південного Бугу) основну площу стоянки складають дві функціонально відмінні частини. Одна з них, східна ділянка площею близько 500 м² – макроскупчення виробів з кременю, кістки і рогу та численних фауністичних залишків, які включали усі частини скелету, у тому числі, черепи бізонів. У південній частині ділянки зафіксовано овалної форми скупчення площею близько 4 м², що включало залишки дев'яти черепів та інших кісток бізонів зі слідами червоної вохри. За три метри від нього знайдено фрагмент черепа людини (жінка віком близько 17 років – визначення В.П. Алексєєва). Скупчення з черепами визначають як територію, де могли проходити ритуальні обряди [Станко и др., 1989; Краснокутський, 1992]. Трасологічне визначення вибірки крем'яних виробів із макроскупчення показало, що на цій ділянці переважно займалися обробкою мисливської здобичі (розбирання туш, обробка шкур, кістки та рогу) та, можливо, виготовленням мисливського спорядження – дровків списів і стріл [Сапожников, Сапожникова, 2011].

На другій, західній ділянці стоянки виявлено близько 40 ізольованих невеликих скупчень кісток тварин та виробів з кременю. Серед фауністичних залишків у скупченнях представлені такі частини скелету бізона як черепи, щелепи, частини спинного хребта, окремі хребці, лопатки. Знайдено також великі кам'яні ковадла, рублячи знаряддя з крем'яної гальки, невеликі абразивні камені та сланцеві ножі. Більшість цих скупчень дослідники вважають місцями розбирання окремих туш бізонів.

На північ від першого макроскупчення досліджено ділянку, де проходить повний цикл обробки кременю – від розколювання жовен до виготовлення знарядь. А на території поміж східною та західною ділянками відкрито засипаний каоліном майданчик округлої форми діаметром близько 4,5 м, де знайдено фрагменти перепалених кісток та шматками вохри і каоліну – місце виготовлення та застосування фарб. Згідно даних про розташування та склад знахідок на різних ділянках стоянки пам'ятку останнім часом інтерпретують як господарсько-сакральний комплекс або поселення та святилище мисливців на бізонів [Станко, 1999].

Фауна стоянки включає залишки ссавців, із яких вище названі п'ять видів належать до основних, економічно важливих видів великих трав'яних: бізон (*Bison priscus*), що домінує, кінь (*Equus caballus*), північний (*Rangifer tarandus*) і благородний (*Cervus elaphus*) олені та сайгак (*Saiga tatarica*). Дрібні ссавці та хижакі представлені видами: заєць (*Lepus sp.*), байбак (*Marmota bobac L.*), ведмідь (*Ursus sp.*), росомаха (*Gulo gulo L.*), вовк (*Canis lupus L.*), песець (*Alopex sp.*),

борсук (*Meles meles L.*) [Бибикова, Старкин, 1989; Старкин, 2006].

Сезони використання обох комплексних поселень Амвросіївки та Анетівки II визначено як альтернативні (холодний і теплий), Великої Акаржі та Муралівки – теплі, а Золотівки I – холодний [Бибикова, Старкин, 1989; Сапожников, 2003; Кротова, 2013]. Можна припускати, що забій бізонів в холодний сезон забезпечував мешканців стоянок замороженими м'ясними припасами у період від пізньої осені до ранньої весни, а в теплий – припасами в'яленого (сушеного) м'яса.

Таким чином, впродовж часового інтервалу, синхронного максимуму пізньовалдайського похолодання економіка життєзабезпечення в регіоні базувалася на стратегії спеціалізованого полювання на бізонів зі значною роллю колективних загонів. Вони потребували як спільних зусиль значних за розмірами колективів так і дозволяли їм певний час (як мінімум сезон) мешкати разом поблизу місць полювання/зберігання забитих тварин.

Для способу життя було характерне переважання логістичної мобільності, коли великі базові поселення (Амвросіївка, Анетівка II) – місця мешкання общин залишалися на одному місці на протязі значного часу. Поблизу них виникали місцезнаходження спеціального призначення (місця масового полювання/розбирання/зберігання здобичі, тимчасові стоянки мисливців, кременеобробні майстерні, тощо). Для такого способу життя характерні відносно стабільні соціальні відносини. У менш забезпечені періоди мисливці регіону могли практикувати і неспеціалізовані способи полювання та організацію життя, що базувалася на резидентній мобільності (Муралівка).

АДАПТАЦІЯ МИСЛИВЦІВ ПІЗЬНОГО ХРОНОЛОГІЧНОГО ПЕРІОДУ (17-10 ТРТ).

Період відповідає дофінівському (18/17 – 15 трт) та причорноморському (15-10 трт) стратиграфічним горизонтам [Герасименко, 2010], які корелюються з кінцем верхнього пленігліціалу та пізнім гляціалом. Клімат, який на дофінівському етапі ґрунтоутворення був досить прохолодний та посушливий, на причорноморському етапі лесоутворення стає ще більш холодним і сухим. Рослинність – здебільшого сухостепова та напівпустельна. Природні умови поступово втрачають гіперзональний характер, починають змінюватися склад та співвідношення видів великих трав'яних, зменшуються їхні розміри та щільність [Сиренко, Турло, 1986; Величко та ін., 1999; Dolukhanov, 1993].

Рання група пам'яток включає Кам'яну балку I і II (II-III шари), Говоруху, Мінівський яр,

Дмитрівку, можливо, Кайстрові балки I–IV, а більш пізня група – Кам'яні балки II (I шар) і III, Федорівку, Янісоль, Солоне озеро Ia, VI, IX, IXa, Леонтіївку, Осокорівку 1 (гор. Зв), Ямбург, Дубову балку, Роголико-Передільські стоянки [Оленковський, 2000; Горелик, 2001; Леонова и др., 2006; Кротова, 2013, С. 169, 173].

Об'єктами полювання для мешканців більшої частини пам'яток обох груп слугували бізон та кінь із переважанням бізона. Інколи серед фауністичних матеріалів зустрічається невелика кількість решток інших як великих травоядних (північний олень, баран, лось) так і невеликих тварин, включаючи хижаків (заєць, байбак, бобер, песець, ведмідь). Виділяється декілька стоянок, на яких із великих стадних травоядних представлені лише бізон (Кам'яна балка 1, Мінівський яр, Дмитрівка, Кайстрова балка IV) або лише кінь (Говоруха), а також стоянки Роголико-Передільської групи, де серед трьох основних видів (кінь, бізон, північний олень) значно переважає кінь.

Цінні дані для реконструкції мисливських стратегій та організації життя населення пізнього хронологічного етапу накопичено в результаті досліджень двох груп пам'яток. Більш ранню групу цього етапу складають стоянки Кам'яні балки I–III на Нижньому Дону [Леонова и др., 2006], а пізнішу, фінальнопалеолітичну – Роголико-Передільська група в басейні Сіверського Дінця [Горелик, 2001].

Найбільш різноманітний склад фауни має група кам'янобалківських стоянок (16,5–12 трт), перш за все, Кам'яна балка II (II, основний шар): бізон (*Bison priscus*) – 48,2%, кінь (*Equus caballus*) – 42,2%, північний олень (*Rangifer tarandus*) – 7,2%, лось (*Alces*) – 2,4%, баран (*Ovis ovis*), бурий ведмідь (*Ursus arctos*), заєць (*Lepus sp.*), байбак (*Marmotta bobac*). Основні промислові тварини – бізон і кінь. Відсортованість частин скелетів вказує, що забивали тварин на значній відстані від стоянки, на територію якої транспортували лише м'ясні частини туш. Тому тут частіше зустрічаються кінцівки (верхні частини), фрагменти тазових і лопаткових кісток. Дослідники вважають, що поселення заселялася неодноразово, а термін кожного заселення міг тривати 8–10 місяців і припускають існування в районах проведення полювань спеціалізованих мисливських таборів [Леонова и др., 2006].

Фауна Кам'яної балки I включає зубра (*Bison priscus*), бурого ведмеда (*Ursus arctos*) та риба. В середньому культурному шарі Кам'яної балки III знайдено кістки коня (*Equus caballus*) і бізона (*Bison priscus*) – можливо, загалом близько 10 особин обох видів, із деякою перевагою коня [Гвоздовер, 1964; Хайкунова, 2011].

Мисливські стратегії мешканців кам'янобалківських стоянок, на думку дослідників, базувалися на здобуванні видів тварин, пристосованих як до степових так і лісостепових ландшафтів та застосовуванні різноманітних способів полювання. Спорадичне проведення загінних полювань вони припускають для мешканців поселення основного (II) культурного шару Кам'яної балки II і часу його окупації близько 16,5–15,5 трт [Леонова и др., 2006, С. 280–281]. Така модель організації життя характерна для мисливців із домінуванням логістичної мобільності.

На пізньому етапі (близько 13–12 трт) існували стоянки Кам'яна балка II (1-й шар) і Кам'яна балка III з біднішими культурними шарами та без слідів житлових комплексів, які могли виникнути в результаті одноразових заселень. Відміни в структурі пам'яток пояснюють зміною екологічних умов існування (похолодання в кінці плейстоцену), які супроводилися зміною життєвого укладу населення [Леонова, 1999; Леонова и др., 2006]. Очевидно, організація життя мешканців стоянок пізнього етапу заселення, базувалася на переважанні резидентної мобільності.

Фауністичні залишки, виявлені на 8-ми стоянках Роголико-Передільської групи фінальнопалеолітичних пам'яток, що на р. Євсуг (басейн Сіверського Дінця) включають коня (*Equus caballus*), бізона (*Bison priscus*) та північного оленя (*Rangifer tarandus*) з домінуванням коня (від 70 до 100%), на якого, на думку дослідника, полювали в теплий сезон (весна–літо) з використанням як облавних так і індивідуальних полювань на постійних шляхах їх пересування. А бізон та північний олень, представлені невеликою кількістю кісток могли бути впольовані в іншому місці і в інший час, можливо, в альтернативні сезони, потрапивши на стоянки в якості "харчового пакета". Дослідник припускає, що спосіб життя мешканців стоянок базувався на використанні елементів як логістичної так і резидентної мобільності [Горелик, 2001].

Отже, у мисливській стратегії на першому етапі пізнього хронологічного періоду верхнього палеоліту в регіоні, можливо, певний час зберігалася провідна роль бізона з паралельним зростанням ролі коня, зі спорадичним застосуванням загінних полювань та існуванням великих поселень зі складною структурою та логістичною організацією життя (Кам'яна балка II основний шар). Поступово мисливська стратегія втрачає спеціалізований характер, а в організації життя мешканців більшості стоянок – невеликих базових таборів помітно зростає роль резидентної мобільності.

ВИСНОВКИ

Аналіз джерел та застосування сучасних методологічних підходів до вивчення суспільств первісних мисливців-збирачів дозволяють визначити системи адаптацій населення регіону, пов'язаних із характером природної обстановки, яка неодноразово змінювалася впродовж пізнього плейстоцену. Їхню специфіку складають мисливські стратегії, способи організації життя (типи мобільності) та поселенські стратегії, які не були однаковими на різних хронологічних етапах доби верхнього палеоліту, а мали певні відміни в залежності від природних умов та характеру ресурсів – об'єктів полювання (рис. 2).

На ранньому і, частково, середньому хронологічних етапах з природним середовищем, близьким до гумідного і помірним кліматом (молодо-шекснинське міжльодовиків'я, вітачівський горизонт) в степовій зоні мешкали групи здебільшого неспеціалізованих мисливців на великих травоядних. В цілому, вони вели спосіб існування, що базувався на переважанні рези-

дентної мобільності, для якої характерна відносно часта зміна місць розташування базових таборів.

Наприкінці середнього етапу під час максимального пізньовалдайського похолодання з переважанням аридних природних умов стратегія життєзабезпечення населення регіону базувалася на спеціалізованому полюванні на бізонів зі значною роллю колективних загонів, доповнюваному індивідуальним полюванням у менш забезпечені відтинки часу. В організації життя переважала логістична мобільність з сезонним мешканням груп населення поблизу місць масових загінних полювань як довготермінових сховищ харчових припасів. Хоча в певні менш забезпечені сезони могла застосовуватися і стратегія резидентної мобільності.

На пізньому хронологічному етапі, у період пізньольодовиків'я з досить частими коливаннями клімату і наростанням гумідних умов знову поступово зростає роль неспеціалізованого полювання, що супроводжувалося переважанням резидентної мобільності в організації життя.

ЛІТЕРАТУРА

- Бибикова В.И., Старкин А.В.** Характеристика остеологического материала из раскопок позднепалеолитического поселения Анетовка II // Станко В.Н., Григорьева Г.В., Швайко Т.Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка II. – К., 1989. – С. 127-131.
- Борисковский П.И.** Палеолит Украины: Историко-археологические очерки // МИА. – М.-Л., 1953. – № 40. – 464 с.
- Величко А.А., Грибченко Ю.Н., Куренкова Е.И., Новенко Е.Ю.** Геохронология палеолита Восточно-Европейской равнины // Ландшафтно-климатические изменения, животный мир и человек в позднем плейстоцене и голоцене. Ред. Ю.Н. Грибченко и В.И. Николаев. – М., 1999. С. 19–50.
- Герасименко Н.П.** Кореляція короткоперіодичних етапів плейстоцену за палеоландшафтними даними // Матвіїшина Ж.М., Герасименко Н.П., Передерій В.І. Просторово-часова кореляція палеогеографічних умов четвертинного періоду на території України. К.: Наукова думка, 2010. – С. 104-128.
- Гвоздовер М.Д.** Позднепалеолитические памятники Нижнего Дона // САИ. – 1964. – Вып А 1-5, Прил. 1. – С. 37-41.
- Горелик А.Ф.** Памятники Роголикско-Передельского района. Проблемы финального палеолита Юго-Восточной Украины. – Киев-Луганск., – 2001. – 364 с.
- Додонов А.Е., Матюхин А.Е., Симакова А.Н., Тесаков А.С., Титов В.В.** Геохронология и палеогеография палеолитической стоянки Бирючья балка 2, долина р. Северский Донец // Вестник Южного научного центра РАН. – Т. 3, – № 3, – Ростов-на-Дону, – 2007. – С. 71-80.
- Краснокутський Г.Є.** Комплекс черепів бізонів на пізньопалеолітичному поселенні Анетівка II і його можлива функціональна роль // Археологія південного заходу України. К.: Наукова думка, 1992. – С. 43-48.
- Кротова О.О.** Пізньопалеолітичні мисливці Азово-Чорноморських степів. – К.: ІА НАНУ. – Видавець Олег Філюк. – 2013. – 420 с.
- Кротова О.О., Сніжко І.А., Логвиненко В.М.** Нові дані щодо обробки мисливської здобичі на Амвросіївській стоянці // Дослідження первісної археології в Україні (До 50-річчя відкриття палеолітичної стоянки Радомишль). – К.: "Корвін-Пресс", 2008. – С. 42-50.
- Леонова Н.Б., Несмеянов С.А., Виноградова Е.А., Воейкова О.А., Гвоздовер М.Д., Миньков Е.В., Спиридонова Е.А., Сычева С.А.** Палеоэкология равнинного палеолита (на примере комплекса верхнепалеолитических стоянок Каменная балка в Северном Приазовье). – М.: Научный мир, 2006. – 342 с.
- Маркова А.К.** Териофауна позднего валдая // Палеогеография Европы за последние 100 тысяч лет: Атлас-монография. – М.: Наука, 1982. – С. 109-113.

- Матюхин А.Е.** Михайловская балка – новый палеолитический памятник в устье Северского Донца (предварительное сообщение) // Археологические Вести. – СПб. – № 9. – 2002. – С. 34-40.
- Матюхин А.Е.** Палеолитические памятники в бассейне Северского Донца (Россия) // РА. – № 4. – 2007. – С. 82-94.
- Нужний Д.Ю.** Пізньопалеолітична стація Ворона 3 на Дніпрових порогах та її місце серед орін'якських пам'яток Східної Європи // Археологический Альманах. – № 3. – Донецьк, 1994. – С. 204-216.
- Оленковський М.П.** Палеоліт та мезоліт Присивашся. Проблеми епіграфету України. – Херсон: Придніпров'я, 2000. – 170 с.
- Пидопличко И.Г.** Амвросиевская палеолитическая стоянка и ее особенности // КСИА АН УССР. – Вып. 2. – 1953. – С. 65-68.
- Праслов Н.Д., Филиппов А.К.** Первая находка палеолитического искусства в южнорусских степях // КСИА. – № 111. – 1967. – С. 24-30.
- Праслов Н.Д., Щелинский В.Е.** Верхнепалеолитическое поселение Золотовка I на Нижнем Дону. – СПб., 1996. – 72 с.
- Сапожников И.В.** Большая Аккаржа. Хозяйство и культура позднего палеолита степной Украины // Кам'яна доба України. – К.: Шлях, 2003. – Вип. 3. – 302 с.
- Сапожников И.В., Сапожникова Г.В.** Каменный век Северо-Западного Причерноморья // На языке камня: от Днестра до Забайкалья – Stratum plus. – СПб. – Кишинев – Одесса – Бухарест, 2011. – №1. – С. 15-149.
- Сапожникова Г.В.** Функціональне призначення Амвросіївського кістковища: за результатами трасологічних досліджень кам'яних знарядь. // Кам'яна доба України. – К.: Шлях, 2003. – Вип. 2. – С. 82-86.
- Секерська О.** Фауністичний комплекс пізнього палеоліту Нижнього Дніпра та Присивашся // Археологічна збірка Херсонської обл. держ. інспекції охорони пам'яток. – № 1. – Херсон, 1999. – С. 44-47.
- Секерская Е.П.** Фаунистический комплекс поселения Большая Аккаржа: по материалам раскопок 1988-1993 годов // Сапожников И.В. Большая Аккаржа. Хозяйство и культура позднего палеолита степной Украины // Кам'яна доба України. – К.: Шлях, 2003. – Вип. 3. – Приложение III. – С. 286–288.
- Сиренко Н.А., Турло С.И.** Развитие почв и растительности в плиоцене и плейстоцене. – К.: Наукова думка, 1986. – 185 с.
- Смолянинова С.П.** Палеолит и мезолит Степного Побужья: – К., 1990. – 105 с.
- Станко В.Н.** Анетовка 2 – позднпалеолитическое поселение и святилище охотников на бизонов в Северном Причерноморье // Время собирать камни. – Stratum plus. – СПб. – Кишинев-Одесса, 1999. – № 1. – С. 322-324.
- Станко В.Н., Григорьева Г.В., Швайко Т.Н.** Позднепалеолитическое поселение Анетовка II. – К.: Наукова думка, 1989. – 137 с.
- Степанчук В.Н.** Мира: стоянка раннего верхнего палеолита на Днепре // Монография в журнале. – Stratum plus. – 2013. – №1. – С. 15-110.
- Хайкунова Н.А.** Комплексы стоянки Третий Мыс: проблема объединения // Палеолит и мезолит Восточной Европы: Сб. ст. в честь 60-летия Х.А. Амирханова. Отв. ред. К.Н. Гаврилов. – М.: Ин-т археологии РАН: Таус, 2011. – С. 383-396.
- Binford L.R.** Willow Smoke and Dogs' Tails: Hunters-Gatherer Settlement Systems and Archaeological Site Formation // American Antiquity. – 1980. – 45. – P. 4-20.
- Binford L.R.** In Pursuit of the Past. – Thames and Hudson, 1983. – 256 p.
- Binford L.R.** Debating Archaeology. – New York: Academic Press, 1989.
- Binford L.R.** Bones for Stones // From Kostenki to Clovis: Upper Paleolithic-Paleo-Indian Adaptations. – Ed. by O.Soffer & N.D.Praslov. – Plenum Press, 1993. – pp. 101-124.
- Dolukhanov P.M.** The Pleistocene-Holocene Boundary: Environmental Processes and Social Adaptations // From Kostenki to Clovis: Upper Paleolithic-Paleo-Indian Adaptations. – Ed. by O.Soffer & N.D.Praslov. – Plenum Press, 1993. – pp. 189-198.
- Kelly R.L.** Hunter-Gatherer Mobility Strategies // Journal of Anthropological Research. – 1983. – 39. – pp. 277-306. **Krotova A.A. and Belan N.G.** Amvrosievka. A Unique Upper Paleolithic Site in Eastern Europe // From Kostenki to Clovis: Upper Paleolithic-Paleo-Indian Adaptations. – Ed. by O.Soffer & N.D.Praslov. – Plenum Press, 1993. – pp. 125-142.
- Lee R.B.** What Hunters Do for a Living, or, How To Make Out on Scarce Resources // Man the Hunter, Ed. By R. Lee and I. DeVore, Chicago: Aldine-Atherton, 1968. – pp. 30-48.
- Soffer O.** The Upper Paleolithic of the Central Russian Plain. – Orlando: Academic Press. 1985. – 539 p.
- Winterhalder B.P.** Optimal Foraging Strategies and Hunter-Gatherer Research in Anthropology: Theory and Models // Hunter-Gatherer Foraging Strategies. – Chicago, 1981. – pp. 13-65.

Культурні адаптації верхньопалеолітичних мисливців Азово-Чорноморських степів

Культурні адаптації давніх людей визначаються способами життєзабезпечення, організацією життя (типами мобільності), типами стоянок та гнучкою соціальною структурою груп мисливців, які дещо відрізнялися в різні хронологічні періоди в залежності від природних умов та стану ресурсів.

Мисливці раннього (36000-26000 BP) та, частково, середнього (23000-20000 BP) хронологічних періодів, які співпадали з холодними та, часом, вологими природними умовами із степовою та, інколи, лісо-степовою рослинністю переважно практикували неспеціалізовану мисливську стратегію на великих трав'янистих різних видів – бізона, коня та, можливо, епізодично – мамонта, шерстистого носорога, північного, червоного та гігантського оленів. У способі життя домінувала резидентна мобільність із частою зміною місця перебування базового табору, у якому здебільшого мешкали невеликі групи.

Остання третина середнього хронологічного періоду (20000-17000 BP) співпадала з холодним максимумом пізньовалдайської епохи з домінуванням холодного та сухого клімату і відкритих ландшафтів зі степовою рослинністю. Палеонтологи відмічають для цього періоду високу щільність великих трав'янистих, перш за все, бізона, що дозволяє вважати адаптацію мисливських груп як здебільшого стратегію спеціалізованих полювань на бізонів. Для способу життя було характерне переважання логістичної мобільності з існуванням великих стоянкових комплексів – місць мешкання общин на протязі значного часу, що сприяло встановленню відносно стабільних соціальних відносин.

Пізній хронологічний період (17000-10000 BP) співвідноситься з епохою пізнього гляціалу з різкими коливаннями клімату та змінами природних умов, в результаті яких відбувалися значні зміни як у розмірах так і в щільності великих трав'янистих. На протязі цього періоду мисливці практикували здебільшого неспеціалізовану стратегію полювань на різні види трав'янистих. Переважали резидентна мобільність та менш активні соціальні відносини між общинами.

Krotova O.O.

Cultural adaptations of Upper Palaeolithic hunters of North Azov-Black Sea steppes

Past human cultural adaptations is determined by subsistence practices and life-style (types of mobility) of hunter groups, type of sites and flexible social relationships that had certain distinctions on the different chronologic stages depending on environmental conditions and the features of resources.

The hunters early (36000-26000 BP) and, partly, middle (23000-20000 BP) the chronologic stages, that was answered by cool and, sometimes, humid enough environments with steppe and, partly, forest-steppe vegetation mostly unspecialized hunting practiced on large herbivores of different species - bison, horse and episodically - mammoth, woolly rhinoceros, reindeer, red and giant deer. In life-style resident mobility prevailed with the frequent change of place of stay of base camp, the habitants of that was separate small community.

Last one third of the middle chronologic stage (20000-17000 BP) corresponded with the cold maximum of the late Valdai epoch with a predominant cold and dry climate and open landscapes with steppe vegetation. Paleontologists consider that this period was marked by a high density of large herbivores, first of all, bison. The adaptation of hunter groups in this period are determined as specialized bison hunting practices, predominance of a logistical mobility in life-style with big site complexes, and a relatively stable social relationships.

The late chronologic stage (17000-10000 BP) coincides with the late glacial epoch with extreme fluctuating climatic condition, that created stress situations in the environmental conditions, that resulted in considerable changes in composition a fauna, reduction of sizes of large herbivores and their density. During this stage the hunters mostly unspecialized hunting practiced on different species of herbivores. The residential mobility in life-style and a relatively poor development of social relationships may be, predominated.

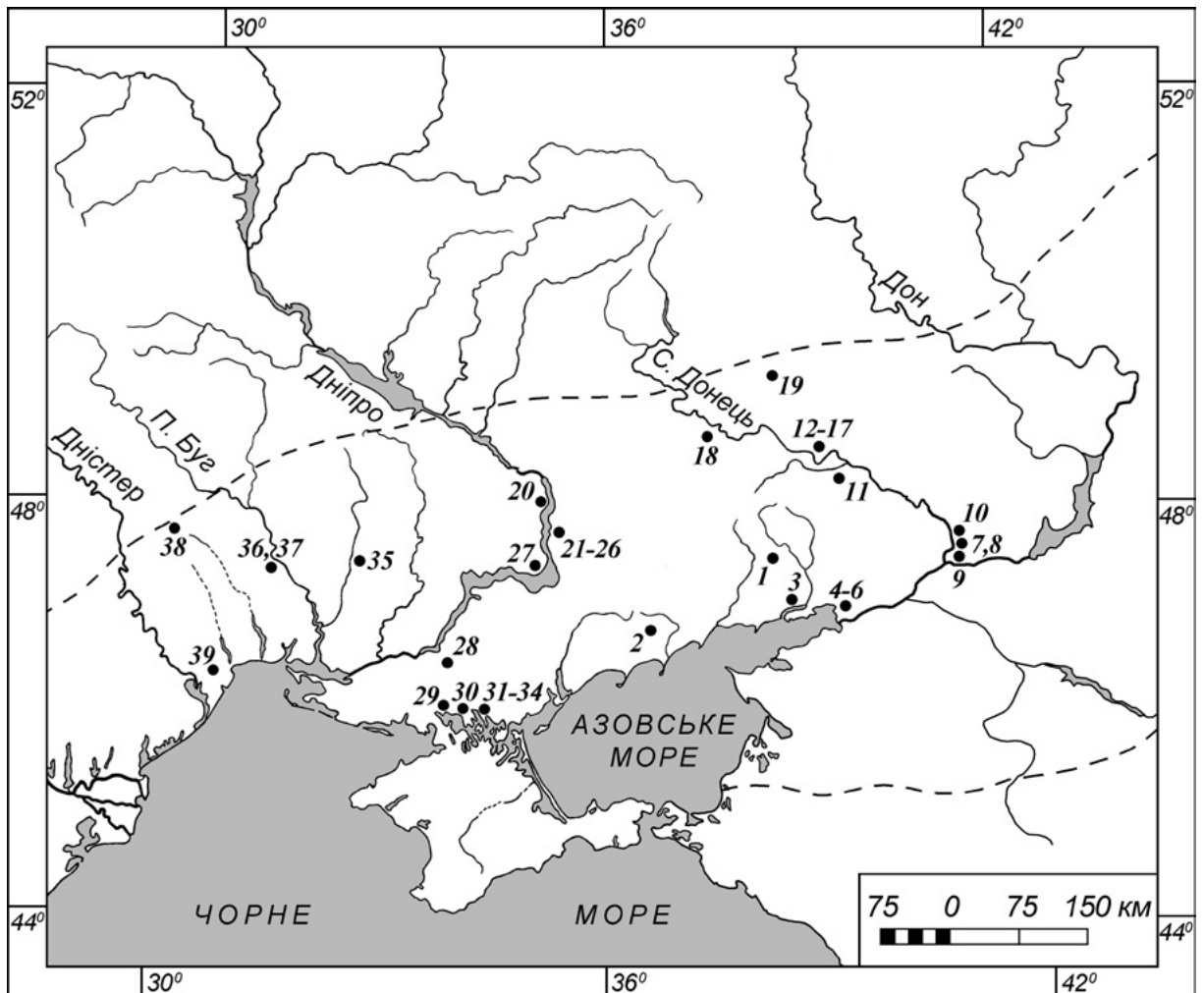

Рис. 1. Карта основних пам'яток доби верхнього палеоліту Азово-Чорноморських степів (з фауною): 1 – Амвросіївка; 2 – Федорівка; 3 – Муралівка; 4 – Кам'яна балка I; 5 – Кам'яна балка II; 6 – Кам'яна балка III; 7 – Бирюча балка 2; 8 – Бирюча балка 1а; 9 – Михайлівська балка; 10 – Золотівка I; 11 – Говоруха; 12 – 17 – Рогалико-Передільська група (Рогалик I, II, XII, III, VII, Передільське I); 18 – Мінівський яр; 19 – Ями; 20 – Ямбург; 21 – Осокорівка I; 22 – Дубова балка; 23–26 – Кайстрова балка I-IV; 27 – Міра; 28 – Дмитрівка; 29 – Нововолодимирівка II; 30 – Вознесенка IV; 31–34 – група Солоне озеро (VI, IX, Ia, IXa); 35 – Сагайдак I; 36 – Анетівка I; 37 – Анетівка II; 38 – Ліски; 39 – Велика Акаржа.

Fig. 1. Map of main Upper Paleolithic sites of North Azov-Black Sea steppes (with fauna): 1 – Amvrosiivka; 2 – Fedorivka; 3 – Muralivka; 4–6 – Kamiana Balka I-III; 7–8 – Byriucha balka 2, 1a; 9 – Mykhailivska balka; 10 – Zolotivka I; 11 – Novorukha; 12 – 17 – Rohalyko-Peredilska group (Rohalyk I-III, XII, VII, Peredilske I); 18 – Mynivskiy yar; 19 – Yamy; 20 – Yamburh; 21 – Osokorivka I; 22 – Dubova balka; 23–26 – Kaistrova balka I-IV; 27 – Mira; 28 – Dmytrivka; 29 – Novovolodymyrivka II; 30 – Voznesenka IV; 31–34 – hrupa Solone ozero (VI, IX, Ia, IXa); 35 – Sahaidak I; 36 – Anetivka I; 37 – Anetivka II; 38 – Lisky; 39 – Velyka Akarzha.

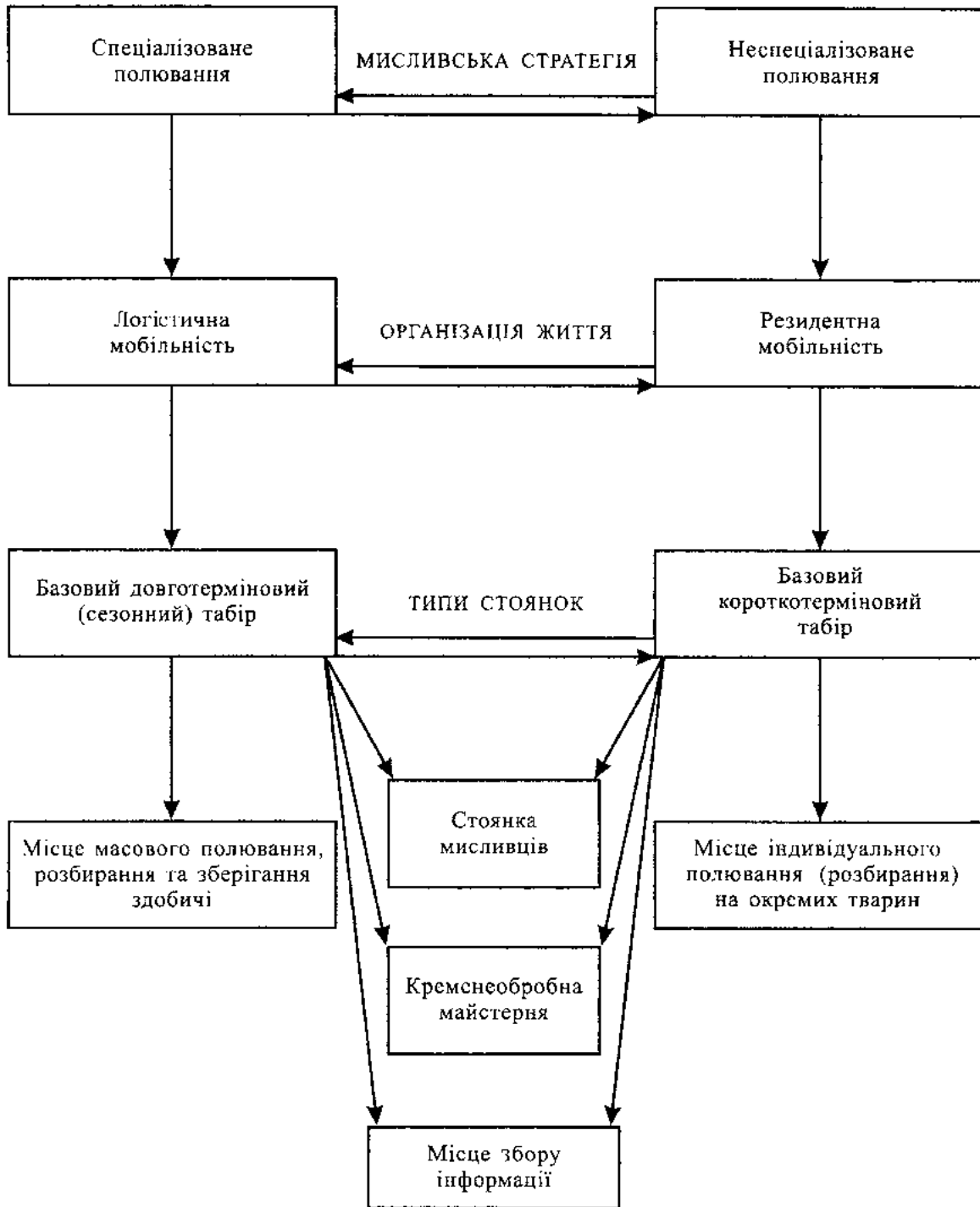

Рис. 2. Системи адаптації верхньопалеолітичних мисливців Азово-Чорноморських степів.

Fig. 2. Upper Palaeolithic hunters of North Azov-Black Sea steppes adaptation system.